

ПРЕДМЕТ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ІЗ ДОГОВОРУ ТА ЙОГО ОЗНАКИ

В доктрині цивільного права договір розглядають як юридичний факт (підставу виникнення зобов'язання); правовідношення, що виникає із юридичного факту; та як документ. В ракурсі цієї статті основна увага буде приділена предмету договірної зобов'язальності правовідношення, оскільки більш точно казати про предмет зобов'язання із договору, а не про предмет договору. В дійсності не договір має предмет, а зобов'язання, встановлене договором [1, с. 97]. Дане питання в теорії цивільного права є одним із спірних. Це пояснюється в першу чергу тим, що не тільки в чинному Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) [2], а й у літературі відсутнє формулювання поняття предмета зобов'язання (у ч. 1 ст. 638 ЦК України визначається *предмет* договору як юридичного факту).

Завданням даної статті є визначення сутності та ознак предмета зобов'язання із договору шляхом здійснення аналізу теоретичних положень наукової літератури та діючого законодавства з позицій наукової обґрунтованості та практичної доцільності.

Проблемами пов'язаними з предметом зобов'язання займалися такі вчені, як М. І. Брагінський, С. Й. Вільнянський, В. В. Витрянський, В. Голєвінський, Є. Годеме, Г. Дєрнбург, О. С. Іоффе, Д. І Мейєр, Ф. К. Савіньї, Р. Й. Халфіна та інші.

В юридичній літературі як предмет договірної зобов'язальності за різними точками зору розглядають: дії, які повинні бути здійснені на підставі відповідного зобов'язання; особистість боржника; його волю чи майно, або об'єкт, який повинен бути наданий в силу зобов'язання [3, с. 80].

В літературі предмет договірної зобов'язальності у більшості випадків пов'язується з тим, заради чого укладається договір. Аналіз норм ЦК України дає підстави стверджувати, що предмет договірної зобов'язальності

визначається тільки щодо окремих видів договорів. Глава ЦК України, присв'ячена договору дарування у ст. 717, яка так і називається «предмет договору дарування» визначає, що дарунком можуть бути рухомі речі, гроші, цінні папери, нерухоме майно. Так, у договорі управління майном в якості предмета можуть бути підприємство як єдиний майновий комплекс, нерухома річ, цінні папери, майнові права та інше майно (ст.1030 ЦК України). Аналогічним чином визначається і предмет у інших договорах ЦК України. Як бачимо з вище викладеного, предмет зобов'язання із договору ЦК України ототожнюється з об'єктом цивільних прав. Аналогічної точки зору притримуються також деякі автори. Зокрема, С. Й. Вільнянський вказує на те, що предмет зобов'язання – це те, на що повинна бути спрямована дія боржника. Це те матеріальне або нематеріальне благо, за ради якого існує зобов'язання (речі, якщо «немає речі», то предметом є не сама дія, а те благо, яке повинно бути представлене цією дією) [4, с. 274].

Розглянемо, наприклад, договір підряду, який укладається на виготовлення, обробку, переробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові (ч. 2 ст. 837 ЦК України). Якщо притримуватися вищевказаної позиції, що предметом зобов'язання із договору є об'єкт цивільних прав, то предметом підряду буде відповідний результат робіт, який підрядник повинен передати замовнику. В даному разі якщо дії не визнати предметом договірною зобов'язання, то втрачається його сутність як такого. Якщо ми уявимо таку ситуацію, що є безіменний договір, де визначений предмет зобов'язання є будинок, то в даному разі постає питання, як відмежувати, наприклад договір купівлі-продажу від дарування або управління майном, не вказавши відповідні дії які повинен виконати боржник. Тому, дії які повинен здійснити боржник навіть за тим же договором підряду виконують ідентифікуючу функцію, надають можливість відмежувати один договір від іншого, виявити його характерні ознаки. Саме через окреслення моделі поведінки (дій) сторін за договірним зобов'язанням, можна визначити мету договору за для якої він укладався, а головне його «сутність (тип та вид)

зобов'язання, що породжується укладеним договором»[5, с. 97]. Вирізнення типу та виду договору, дає можливість визначити норми законодавства за якими буде здійснюватися регулювання (наприклад, норми ЦК України про підряд або ж купівлі-продажу), що має дуже велике практичне значення, особливо коли виникають спори між сторонами.

Слід зазначити, хоча і ЦК України в усіх видах поіменованих договорів визначає предмет як об'єкт цивільних прав, але в статті 539 ЦК вказується, що альтернативним є таке зобов'язання, в якому боржник зобов'язаний вчинити *одну з двох або кількох дій*. Боржник має право *вибору предмета зобов'язання*, якщо інше не встановлено договором або законом. Тобто, в даному разі предмет складає не об'єкт договірної зобов'язання (об'єкт цивільних прав), а його зміст¹.

Розглядаючи предмет договірної зобов'язання з позиції дій боржника, слід зазначити, що такої думки притримуються більшість науковців у доктрині цивільного права. Зокрема, М. І. Брагінський та В. В. Вітрянський вважають, що для зобов'язальних правовідносин характерно те, що їх *предметом є дії певної особи (боржника)*, вони є відносними, слідують за боржником та передбачають активність останнього, який протиставляється уповноваженій особі – кредитору. Предмет договору купівлі-продажу є дії продавця пов'язані з передачею товару у власність покупцю, і відповідно, дії покупця прийняти цей товар та сплатити за нього відповідну суму [6, с. 223].

Якщо ж до предмету договірної зобов'язання ми будемо відносити лише дії, то предметом, наприклад, зобов'язання з управління майном будуть дії управителя пов'язанні зі здійснення управління, але не зрозуміло чим, оскільки не визначено об'єкт самого управління, а як наслідок і сам предмет договірної зобов'язання. Дії в більшості договірних зобов'язаннях пов'язані з «об'єктами зовнішнього світу», з матерією або формами її руху. Останні є

¹ Автор даної статті відстоює точку зору про те, що об'єктом зобов'язання є матеріальні або нематеріальні блага (об'єкт цивільних прав), а дії складають зміст останнього. Див. Ходико Ю.Є. Проблема визначення об'єкт зобов'язального правовідношення. // Вісник прокуратури . – 2008.- № 9.

об'єктами з котрими пов'язані дії боржника. В одних випадках це результат дій боржника, як результат виконання договірною правовідношення, в інших це – об'єкт, правове положення якого зазнає змін в зв'язку з діями боржника [7, с. 181]. Самі по собі дії не породжують ніякого ні фактичного, а ні юридичного результату за відсутності об'єкта, оскільки вимога кредитора, за для якої встановлювалося певне зобов'язання залишається незадоволеною незважаючи на здійснення відповідних дій боржником (наприклад, за договором дарування обдарований не отримує дарунку у власність, оскільки право власності виникає за договором, за загальним правилом, з моменту передання майна (ч. 1 ст. 334 ЦК України), за договором науково-дослідних робіт не створюється певний результат який сторони передбачали укладаючи відповідний договір).

На основі здійсненого аналізу можна зробити висновок про те, що *предметом будь-якого договірною зобов'язання є певне матеріальне або нематеріальне благо (об'єкт цивільних прав) та ті дії особи (зміст зобов'язання) які повинні бути здійснені ним відносно вказаного об'єкта.* Даної точки зору також притримується А. Д. Корецький [8, с. 35]. *Відповідно до вказаної тези, об'єкт слід розглядати як складову частину предмета відповідного зобов'язання із договору.* Слід відзначити з даного питання думку висловлену О. С. Іоффе, яка хоча є аналогічна за формою, але іншою за змістом, оскільки дії в зобов'язанні ним розглядаються як об'єкт останнього. Він вказує на те, що предметом виконання є дії які повинен здійснити один учасник зобов'язання на користь іншого. Якщо вони (дії) пов'язані з передачею майна, то предмет охоплює і це майно. Слід мати на увазі, що коли О. С. Іоффе в своїх роботах характеризує предмет певного зобов'язання він не вказує саме на «предмет договірною зобов'язання», а говорить, як про його об'єкт. Зокрема, «об'єкт купівлі-продажу повинен виражатися не в одному, а в двох матеріальних, юридичних та вольових об'єктах». При цьому під матеріальним об'єктом розуміється майно, що продається та відповідна грошова сума, що за нього сплачується; під юридичними об'єктами дії сторін з

передачі майна та сплаті грошей; під вольовим – індивідуальна воля продавця та покупця в межах регульованих даних відносин законодавством [9, с. 211].

Більшість договорів у ЦК України є двосторонніми, а відповідно і відплатними, що зумовлює виникнення із одного договору декількох зобов'язань, які є взаємними та поєднані однією метою. Кожне таке зобов'язання із договору має свій власний предмет, в одному це, той об'єкт (благо) за ради якого встановлюються зобов'язання та дії які повинен виконати зобов'язаний відносно даного об'єкта, в другому компенсація (ціна) та відповідні дії. Слід вказати на те, що в двосторонньому зобов'язанні із договору, є тільки один, але складний предмет, який включає в себе два за кожним окремим зобов'язанням, що складають єдине ціле. Як правило, компенсація за взаємними зобов'язаннями здійснюється в грошовому еквіваленті. Гроші як об'єкт цивільних прав виступають в обороті по-перше, в якості елемента предмета договірної зобов'язання, коли це впливає із суті договору та не заборонено законом (наприклад, договір позики; кредиту; банківського вкладу) та по-друге, здійснюють свою головну функцію – засобу платежу. Як зазначає Г. Дернбург, що головне призначення грошей – бути знаряддям обміну. Таке значення вони отримують, головним чином в силу тієї ціни яку їм надає цивільний оборот [3, с. 90]. Тому, слід визнати, що в *двосторонніх оплатних договірних зобов'язаннях ціна є складовою предмета*, а відповідно істотною умовою договору як юридичного факту. Даної точки зору, щодо визнання ціни істотною умовою також притримуються і В. В. Вітрянський [10, с. 4]. Це положення в повній мірі відповідає ч. 1 ст. 638 ЦК України, яка є загальною по відношенню до окремих спеціальних правових норм, які регулюють окремі види договорів. Тому, до договірних зобов'язань які мають відплатний характер закон повинен визнавати ціну істотною умовою.

Характеризуючи предмет зобов'язання із договору слід виділити один об'єкт цивільних прав який вирізняється поміж інших деякою своєю специфікою – послуги. В науці цивільного права немає чіткої позиції з

приводу того, що є об'єктом послуги. Одні вказують на дії, інші на певний результат дій у вигляді «корисного ефекту». Проте, ЦК України дає чітко зрозуміти, що об'єктом є не дії (вони складають зміст зобов'язання), а певне нематеріальне благо у вигляді «корисного ефекту». Стаття 901 ЦК України визначає, що за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) *надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності*, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. Як бачимо, послуга споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення діяльності, а не самі дії становлять послуги. Специфікою об'єкта послуги є те, що по-перше, він може бути відокремлений від дій зобов'язаної особи лише в процесі теоретичної абстракції, по-друге, корисний ефект (об'єкт) можливо споживати лише в процесі дій або певної діяльності, по-третє, в реальному житті дії та відповідний їх результат (корисний ефект) складають нероздільне ціле. Так, за договором перевезення вантажу, об'єктом послуги буде не сам вантаж, а той корисний ефект який створюється в процесі дій виконавця – перевезення вантажу. Постає питання, яке місце в даному правовідношенні посідає вантаж? В цьому раз даний об'єкт цивільних прав слід визнати «засобом» без якого сторони укладаючи відповідний договір не зможуть досягнути певного результату який вони мають на меті. Слід погодитися з думкою Р. Й. Халфіної, яка наводить приклад з договором про надання послуги пов'язаної з профілактичним ремонтом трактору і вказує на те, що «материальные предметы, к которым прилагается труд, имеют значение лишь в качестве пункта приложения труда, но *не объекта* даного правоотношения» [11, с. 215]. Отже, предметом договірної зобов'язання про надання послуг є дії які повинна виконати зобов'язана особа (складають зміст зобов'язання) та той певний результат останніх у вигляді корисного ефекту (об'єкт).

Характеризуючи зобов'язання із договору слід виділити найбільш загальні ознаки (критерії) дій та об'єктів, які можуть виступати в якості предмета.

В літературі В. Голєвінський [12, с. 2-3], Є. Годеме [1, с. 98-102], Д. І. Мейєр [13, с. 345] та деякі інші автори виділяють, щодо дій в найбільш узагальненому вигляді такі ознаки, як визначенність дій; фізична та юридична можливість їх здійснення. Які саме дії можуть бути предметом договірною зобов'язання – цього неможливо визначити: для цього потрібно перерахувати всі дії, які може здійснювати особа на користь іншої, але це неможливо. І немає потреби в такому вирахуванні, а достатньо лише загальними рисами охарактеризувати ті дії, які можуть бути предметом зобов'язання [13, с. 345]. Дії, що складають предмет зобов'язання повинні бути *визначеними*. Зобов'язання має на меті перетворити параметри дій, які є вільними, випадковими, та невідомими явищами, на необхідні та відомі [14, с. 203]. Невизначеність дій не дає можливості належним чином виконати в майбутньому зобов'язання. В даному разі дії повинні бути пов'язані саме з виконанням обов'язку та направлені на реалізацію інтересу кредитора передбаченого відповідним зобов'язанням. Визначеність дій полягає в тому, які саме дії (їх рід, вид) повинна виконати сторона за зобов'язанням. Це можуть бути як активні, так і утримання від вчинення певних дій. Безпосередньо на те, які дії повинна виконати зобов'язана сторона впливає специфіка самого об'єкта, що є складовою предмета, а також сутність та мета зобов'язання, що встановлюється.

Дії також повинні бути *фізично та юридично (законні) можливими*. Фізична можливість полягає в тому, що дані дії можуть бути фізично виконуваними особою. Тільки ті дії можуть бути предметом договірною зобов'язання, які мають можливість виражатися у зовнішній формі, стаючи таким чином, подібно речам в підпорядкування чужої волі [14, с. 8]. Про фізичну неможливість виконання дій, що складають предмет зобов'язання не можна говорити, якщо саме такий рід (вид) дій може бути виконаний іншою особою. Якщо ж дії не може виконати визначена особа в зобов'язанні, то в даному разі слід розглядати індивідуальну неможливість виконання, а не взагалі (абсолютну) фізичну неможливість. Під юридичною можливістю

(законність) слід розуміти, що виконання відповідних дій за зобов'язанням не заборонено законом. Тісно пов'язана з ознакою юридичною можливістю вчинення дій ознака, що дії не повинні суперечити моральним засадам суспільства та громадському порядку. Всі правові акти які приймаються повинні бути засновані на нормах моралі, оскільки останні є проявом загальнолюдських цінностей, критерієм про добро і зло, справедливість і несправедливість. Дана ознака, як і юридична можливість (законність) знайшли своє відображення в ч.1 ст. 203 ЦК України.

Окрім вказаних ознак, що характеризують дії як предмет зобов'язання слід відзначити такі ознаки, як 1) дії повинні бути вільними і відповідати внутрішній волі особи, та 2) особа яка вчиняє відповідні дії, що складають предмет зобов'язання повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності. Останню, слід більше розглядати не як ознаку, а як умову дійсності вчинюваних дій. Слід вказати на те, що вказані ознаки, як і законність (юридична можливість) та відповідність дій моральним засадам суспільства, громадському порядку знайшли своє відображення в ч. 2, 3 ст. 203 ЦК України. Волевиявлення особи яка вчиняє відповідні дії повинно відповідати її внутрішній волі. Волевиявлення є зовнішнім проявом внутрішньої волі особи і може не співпадати внаслідок дій контрагента, третіх осіб, помилки або іншого юридично значущого фактору. Волевиявлення яке суперечить внутрішній волі є підставою для визнання таких дій судом незаконними, а відповідно і всього договірною зобов'язання недейсним (ст. 215 ЦК України). Щодо цивільної дієздатності, то особа яка вчиняє дії, що складають предмет договірною зобов'язання повинна мати відповідний обсяг цивільної дієздатності передбачений законом. За загальним правилом повна дієздатність настає з 18 років. Якщо ж особа не володіє достатнім обсягом цивільної дієздатності, то настають відповідні правові наслідки, що можуть проявлятися навіть у визнанні відповідного правочину (договірною зобов'язання) недейсним.

Як вже зазначалося, окрім дій, складовою предмета договірною зобов'язання є об'єкт (благо). В літературі не виділялося ознак (критеріїв)

вказаного елемента предмета договірної зобов'язання, хоча це, безумовно, є необхідним. З аналізу загальних уявлень про об'єкти цивільних прав (блага), в першу чергу, слід виділити таку їх ознаку, як оборотоздатність. Вона є дуже важливою, оскільки зобов'язальне право здійснює регулювання відносин з приводу переходу матеріальних та нематеріальних благ між суб'єктами. В свою чергу, оборотоздатність об'єктів цивільних прав надає їм «динаміку» (рух) від одного суб'єкта цивільних правовідносин до іншого. Ті об'єкти, які не є оборотоздатними в силу закону, що повинно бути прямо встановлено останнім (ч. 2 ст. 178 ЦК України), або за своєю природою (особисті немайнові права) не можуть виступати в якості предмету договірної зобов'язання.

Об'єкти цивільних прав як і дії повинні бути також визначеними. В договірних зобов'язаннях об'єкт може бути визначений, як індивідуально, так і за родовими ознаками. Якщо це конкретний об'єкт, то, як правило, повинно вказуватися його певні ознаки які нададуть можливість ідентифікувати об'єкт в майбутньому. Особливістю об'єктів визначених індивідуальними ознаками є те, що з такими об'єктами зобов'язання припиняється у разі загибелі останніх, на відміну від родових, де вони можуть бути замінені на інший. Щодо об'єктів визначених родовими ознаками, то в них повинен бути визначений їх рід (вид), кількість та якість.

Останньою ознакою яка є характерною для всього предмета договірної зобов'язання (дії та об'єкт) є те, що він повинен мати майновий характер (інтерес), оскільки зобов'язання опосередковує виключно майнові відносини обміну. Питання про майновий характер предмета в зобов'язанні пов'язане з грошовим інтересом. В тих випадках, де зобов'язання носить безвідплатний характер це не змінює його майнову природу. Відсутність грошового інтересу не доказує, що зобов'язання немає майнового характеру [15, с. 230]. Навіть зобов'язання яке пов'язане з задоволенням немайнового інтересу кредитора, або вчинення боржником дій немайнового характеру і в той же час пов'язано з майновим обміном, предмет зобов'язання всеодно має майновий характер.

Тому, якщо будь-який предмет зобов'язання може бути оцінений у грошовому еквіваленті він характеризується як такий, що має майновий характер.

Отже, є всі підстави зробити наступний висновок, що предмет будь-якого зобов'язання із договору є дії, що складають зміст зобов'язання на стороні боржника та відповідний об'єкт цивільних прав. Дії та об'єкт можуть бути предметом зобов'язання із договору тільки за наявності всіх вищевказаних ознак.

Список використаної літератури:

1. Годэмэ Е. *Общая теория обязательств: Пер. с фр.* – М.:Юрид. Изд-во М-ва юстиции СССР, 1948. – 511 с.
2. *Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР).* – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
3. Дернбург Г. *Пандекты. Обязательственное право.* – изд. 6-е, исправленное. – М.: Унив. тип., 1900. – 490 с.
4. Вільнянський С.І. *Радянське цивільне право. Ч. I Учбовий посібник.* - Х.: Вид-во ХДУ, 1966. – 320 с.
5. *Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / Борисова В.І. (кер. авт. кол.), Баранова Л.М., Жилінкова І.В. та ін.; За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького.* – К.: Юрінком Інтер, 2007. – Т. 2. – 552 с.
6. Брагинский М.И. Витрянский В.В. *Договорное право: Общие положения.* – М.: Издательство «СТАТУТ», 1998. – 682 с.
7. Шешенин Е.Д. *Предмет обязательства по оказанию услуг // Свердловский юридический институт Сборник ученых трудов. Вып. 3 – Свердловск: Средне-Урал. книж. Изд-во, 1964. – С. 151-193*
8. Корецкий А.Д. *Договорное право России. Основы теории и практика реализации.* – Москва: ИКЦ «МарТ», Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2004. – 528 с. (Серия «Юридическое образование».)

9. Иоффе О.С. *Обязательственное право.* – М., 1975. – 880 с.
10. Витрянский В. В. *Существенные условия договора. Хозяйство и право.* – 1998. - № 7.
11. Халфина Р. О. *Общее учение о правоотношении.* – М.: Юр. лит. – 1974. – 352 с.
12. Голевинский В. *О происхождении и делении обязательства.* – Варшава: Тип. Осипа Бергера, 1872. – 302 с.
13. Мейер Д. И. *Русское гражданское право.: Монография.* - Изд. 9-е, испр. и доп.. – СПб.: Тип. М. Меркушева, 1910. – 677+50+47 с.
14. Савиньи Ф.К. *Обязательственное право.* – М.: Тип. А.В. Кудрявцевой, 1876. – 579 с.
15. Агарков М.М. *Избранные труды по гражданскому праву. В 2-х т. Т. I.* – М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. 490 с.